

НУТҚ ФАОЛИЯТИ ТУРЛАРИНИНГ ЛЕКСИК КЎНИКМАЛАРИ БИЛАН ЎЗARO ФАОЛИЯТИНИНГ ТАБИАТИ

Яриева З.Ш.

Тошкент Давлат Педагогика Университети таянч докторанти

Аннотация. Ушбу мақолада нутқ фаолияти турларининг лексик кўникмалари билан ўзаро фаолиятининг табиати ҳақида назарий маълумотлар бериб ўтилган. Лексик кўникма, малака, экспрессив ва рецептив лексик кўникмалар атрофлича талқин қилинган.

Калит сўз: кўникма, малака, нутқ фаолияти, экспрессив лексик кўникма, рецептив лексик кўникма, коммуникация

Кўникмалар тизимини шакллантириш ҳар қандай фаолиятнинг шаклланиши учун асос ҳисобланади.

Ёндашувга боғлиқ равишда "кўникма" тушунчаси малака билан тенглаштирилади ёки "такрорлаш йўли билан шакллантирилган ва автоматизм даражасига етказилган ҳаракат" сифатидаги қобилият деб таъриф берилади [Словарь-справочник практического психолога, 1996:115].

Б.В. Беляев ва В.А. Артёмов каби олимлар биринчи ёндашув тарафдорлари ҳисобланади. Уларнинг фикрича, таълим жараёнида аввал малака шаклланади, кейин эса кўникма шаклланади, ундан кейин иккиламчи малака сайқаллаштирилади (малака - >кўникма - >>иккиламчи малака) [Артемов, 1958], [Беляев, 1965].

Иккинчи ёндашув доирасида В.А. Крутецкий, Р.К. Миньяр-Белоручев, Е.И. Пассов, С.Л. Рубинштейн, А.В. Петровский, С.Ф. Шатилов ва бошқа олимлар кўникма деганда машқ қилиш ва шуғулланиш орқали ҳосил қилинадиган онгли амалга ошириладиган фаолиятнинг автоматлаштирилган компонентларини, яъни малака бирлиги тушунишади. Малака, ўз навбатида, "онг ости амал қиладиган тизимига асосланган онгли фаолият" (билимлар— >кўникма - >>малака) сифатида қаралади [Пассов, 1977:39]. Кўникмани фаолият жараёнида ҳаракатнинг алоҳида компонентини барқарор, автоматлаштирилган, мукамаллик даражасига етказилган ижро этиш сифатида тушуниш энг кенг тарқалган таъриф ҳисобланади.

Демак, "ҳаракатлар ва бутун фаолият малака асосида онгли равишда амалга оширилади" ва "фаолиятдаги операциялар доимо автоматлаштирилган ва кўникма асосида амалга оширилади" [Мильруд, 1990:26].

Лексик кўникма хорижий тилни ўқитиш жараёнида нутқ фаолиятининг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади.

Олим Е.И. Пассовнинг фикрига кўра, лексик кўникма "кўникманинг кўрсаткичларда амалга ошириладиган ва берилган лексик бирликни нутқда вазиятли қўллашни таъминлайдиган олдиндан режалаштирилган ғоя ва уни бошқалари билан тўғри бирлаштиришга тегишли тарзда лексик бирликни танлаш бўйича синтез қилинган амални" ифодалайди [Пассов, 1977:139].

Коммуникация - икки томонлама жараён бўлиб, у нафақат фаол нутқ фаолиятини, балки суҳбатдош нутқини идрок этишни ҳам тақозо этади. Маълум бўляптики, лексик кўникманинг бундай таърифи унинг моҳиятини тўлиқ очиб бермайди.

Э.Г. Азимов ва А.Н. Шукин каби олимлар бу камчиликнинг бартараф қилишга уринишади Улар лексик кўникма деганда "лексик бирликни режалаштирилган ғоя ва уни маҳсулдор нутқда бошқа бирликлар билан тўғри биргаликда қўллашга тегишлича бўлган танлаш бўйича автоматлаштирилган амал, рецептив нутқда автоматлаштирилган идрок ва мазмун, маъно билан ассоциациялаштириш" деб тушунишган [Азимов, Шукин, 1999: 133].

Шу тариқа, экспрессив ва рецептив лексик кўникмалар турларини ажратиб кўрсатишади. Нутқий экспрессив лексик кўникмалар деганда "оғзаки ва ёзма нутқда мулоқот вазиятлари ва мулоқот мақсадларига мувофиқ равишда сўзларни тўғри қўллаш ва сўзларни тўғри яшаш кўникмалари" тушунилади. Рецептив лексик кўникмалар деганда "лексик ходисаларни эшитишда ёки ўқишда (сўзнинг структураси ва уни қўллаш) таниш ва тушуниш кўникмалари" назарда тутилади [Шатилов, 1986:120].

Экспрессив лексик кўникмаларга гапириш лексик кўникмаси ва ёзма нутқ лексик кўникмаси, рецептив лексик кўникмалар қаторига эса тинглаб тушуниш лексик кўникмаси ва ўқиш лексик маҳорати киради.

Нутқ қобилятининг шарти ва унинг асоси сифатидаги амал қилиш шарти бўлиши учун ҳар қандай кўникма хусусиятларнинг малака учун ҳам хос бўлган, бироқ сифат жиҳатдан бошқа даражага эга бўлган муайян тизимига эга бўлиши керак.

Р.К. Миньяр-Белоручев, Е.И. Пассов, С.Л. Рубинштейн, С.Ф. Шатилов ва бошқа олимларнинг фикрларига кўра, автоматлаштирилганлик, онглилик, барқарорлик, мослашувчанлик, нисбатан мураккаблик лексик кўникманинг ажралмас хусусиятлари ҳисобланади.

Автоматлаштирилганлик маълум тезлик, равонлик, тежамкорлик (куч, ҳаракат, вақтни кам сарфловчи), ва ҳаракатнинг таранглик даражасининг пастлигини назарда тутди. Автоматлаштирилганлик "кўникманинг онг ости билан, тез кечадиган, ўзини мустақил назорат қилиш доирасидан ташқарида

қолган амал қилишини" ифодалайди. Бунда онглилик кўникманинг фақат шаклланиш, шакллантирилиш жараёнида кузатилади" [Коваленко, 2003:71].

Тинглаб тушуниш ва ўқиш лексик кўникмаси учун автоматлаштирилганлик сўзнинг нутқдаги маъносини яхлит идрок этиш ва тез тушунишдан иборат. Гапириш лексик кўникмаси учун автоматлаштирилганлик сўзни хотирадан тез чиқариб олиш ва уни тўғри қўллашда намоён бўлади.

Кўникманинг шубҳасиз хосаси бўлган ҳолда, "онглилик" кўникма учун фақат ички жиҳатдан хос, чунки "табиатан онгли бўлиш билан кўникма амал қилиш жараёнида ўз онглилигини очиб бермайди: у онг билан онг ости орқали боғлиқ" [Пассов, 1989: 276]. Онглилик хато рўй берганда, талаба уни тузатиш мақсадида қоидага мурожаат қилганда кузатилади. Бу кўникмани шакллантиришда ва амал қилишида онглилик компонентнинг мавжудлигини кўрсатади. Бу хусусият туфайли кўникма талабаларнинг диққатини оралик операцияларни назорат қилиш заруриятидан озод қилади.

Кўникма ва малакалар нутқ фаолияти турларининг лексик кўникмалари билан ўзаро фаолиятини амалга оширишнинг сифатини белгилайди. Нутқ фаолиятининг турларининг лексик кўникмалари билан ўзаро алқадорликда шакллантириш уларнинг барқарорлиги, мослашувчанлиги, оғзаки ва ёзма нутққа киришиш имконияти ва тайёрлигини таъминлайди, ва бу эса хорижий тилда муваффақиятли мулоқот қилиш имконини беради.

Адабиётлар

1. Азимов, Э.Г. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков)/ Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. - СПб.: Златауст, 1999.- 472 с.
2. Артемов, В.А. Курс лекций по психологии/ В.А. Артемов. -Харьков: КГУ, 1958. - 421с.
3. Беляев, Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам. Пособие для преподавателей и студентов, изд-е 2, перераб. и доп./ Б.В. Беляев. - М.: Просвещение, 1965. - 227 с.
4. Коваленко, М.П. Информационная основа деятельности в формировании лексического навыка аудирования/ М.П. Коваленко: автореф. дисс. ... канд. пед. наук: (13.00.08). -Екатеринбург, 2003. -23с.
5. Мильруд, Р.П. Личностный смысл изучения иностранного языка будущими педагогами/ Р.П. Мильруд // Вопросы психологии. - 1984. -№5.- С.87-95.

-
6. Пассов, Е.И. Содержание иноязычного образования как методическая категория/ Е.И. Пассов // Иностранные языки в школе. - 2007. - №6. - С.13-23.